

Narava, duh in javno dobro ali zakaj so BBC-jevi dokumentarci upravičeno pompozni?

IVANA NOVAK

BBC-jeva serija **Sinji planet** (The Blue Planet, 2001) je na prelomu tisočletja napovedala vzpon visokoproračunskih poljudno-znanstvenih dokumentarcev, pretežno serij, ki pa so še dražje, še bolj gledane, še bolj univerzalno privlačne in formalno-estetsko še bolj dovršene kot večina igranih filmskih in TV-uspešnic današnjega dne. Poleg obeh sezon *Sinjega planeta* (2001/2017) v to zvrst sodijo še **Planet Zemlja I in II** (Planet Earth, 2006/2016), **Zamrznjeni planet** (Frozen Planet, 2011) in **Naš planet** (Our Planet, 2019). Čeprav gre pogosto za koprodukcije z velikimi studii, za njihovo možgansko središče velja posebna produkcijska enota *Natural History Unit* (NHU), ki v okviru studiev BBC tlakuje pot tej zvrsti že od 50. let prejšnjega stoletja. Za prvi presežek njihove produkcije je obveljala serija **Življenje na Zemlji** (Life on Earth, 1979).

Če bi sklepali po gledanosti *Sinjega planeta*, ki ga je po trditvah BBC-ja videla več kot milijarda ljudi, bi verjetno rekli, da se nahajamo v zlati dobi javne televizije. Hkrati bi imeli prav in se grandiozno motili. V času zatona javnih medijev je veličastni uspeh teh dokumentarcev pravzaprav še bolj osupljiv od njihovih spektakularnih posnetkov najbolj odročnih predelov našega planeta.

Pravi »čudež« BBC-jevih produkcij nemara ne zadeva tistega, kar se v njih z znatnim patosom nanaša kot na neki čudež – na presunljivo lepoto Serengetija, biotsko raznovrstnost planeta, edinstvene posnetke ... Pravi čudež zadeva predvsem produkcijo, ki se zaveda in daje vedeti, da je dosegla nekaj grandioznega na področjih tehnologije, filmskega izraza, fotografije, znanosti in, konec koncev, politike televizijskega medija. Pompozna retorika o zmogljivosti snemalnih tehnologij in lepot planeta je zatorej nemara predvsem odraz entuziazma produkcije – njene osuplosti nad seboj.

In zakaj ne? Poglejmo kontekst. Televizijski sporedi so politični po definiciji: shematsko razkrivajo profil kulturnih senzibilnosti družb. Programiranje lahko odraža, kakor pri nas, marginalizacijo kulture, umetnosti, znanosti, medtem ko privilegira poceni zabavljaštvo.

In BBC-jeve serije? Te sodijo v ogroženo vrsto popularne kulture v javnem interesu. So redki primerek, ko javni medij oblikuje masovno senzibilnost, ne da bi povsem izdal načela delovanja v imenu javnega dobrega, ki mu je kot medij posebnega družbenega pomena zavezan. Ne merimo le na vse bolj navzoče okoljevarstvene teme v okviru vsebine teh serij, temveč na kultivacijo občinstva, na vzbujanje zelo drugačne senzibilnosti glede na siceršnji banalen, senzacionalističen televizijski spored.

Zato ni čudno, da slišimo fanfare in crescendo brez konca. BBC-jeva produkcija se v televizijskem programu očitno res sveti kot »biser med svinjami«: širi senzibilnost za znanost, lepo fotografijo, dobro pripoved, smisel za humor, za entuziazem kot tak, vedoželjnost, izobraževanje, ekologijo, lepo izražanje, čudenje, poezijo, barve, film in, v zadnjem času, podnebno krizo. Nikakor ni samoumevno, da masovno občinstvo a priori poseduje tovrstno občutljivost. Pomen BBC-jevih serij je toliko večji, ker je programov v javnem interesu v najbolj gledanem programskem pasu vse manj.

BBC s temi serijami nemara izpolnjuje egalitarne sanje televizijskega medija, saj nagovarja univerzalno občinstvo vseh generacij, slojev, političnih prepričanj in kultur. Z modelom *blockbusterjev* se postavlja po robu komercialnim velikani. Je močna alternativa. Gledanosti so zagotovljene, proračuni ustrezno ekscesni, produkcije epske. Ustvarjajo jih veterani z raznovrstnih področij znanosti, filma, glasbe, fotografije. Vse o njihovih visokih ambicijah pove ime

Hansa Zimmerja, ki zanje sklada v novem tisočletju: od superherojev do BBC-ja je dandanes očitno le korak. Serije na spored prihajajo kot težko pričakovane atrakcije, tudi kot franšize. To je nič manj kot »Hollywood« javnega medija.

Nekaj dodatnih točk na temo duha BBC-jevih dokumentarcev

Spektakularne gledanosti niso vse (v tej trditvi ni nič ironičnega: obstajajo močne sile, ki v gledanosti vidijo edini kriterij presoje programa). Te serije je treba ceniti tudi zaradi njihovega izjemnega duhovnega prispevka k televizijski kulturi.

Številni kritiki pravijo, da BBC s svojim izumetničenim pristopom žrtvuje naravo oziroma realistično reprezentacijo narave v imenu neke druge dobrine, ki bi ji lahko pogojno rekli umetniška. Prek vsenavzočega glasu v *offu*, manipulativne montaže in glasbene ponjave, ki čez podobe natakne nepredušno kapo patosa, gledalcem »diktira« svojo interpretacijo narave. Nova ozaveščena kritiška sfera favorizira mehkejši pristop v slogu realizma, ki gledalcu omogoča več svobode pri interpretaciji podob.¹

Tu ni velikih sprenevedanj, naša zvrst pridno manipulira s subjektom filma. S filmskimi sredstvi nam daje vedeti, da gre za pristop k naravi, že močno pregneten z nekakšnim »nagonom« človeka, ki v vsem vesolju tudi onkraj človeškega vidi jezikovne, dramske, poetične strukture. Lahko bi rekli, da je narava za človeka največje gledališče že od začetkov umetnosti – vse od Homerjevih časov jo ljudje »izkoriščamo« za pesniški navdih, dobro zgodbo, tvorjenje mitov. Prav ta vidik eksploatacije in antropomorfizacije, ki gre sodobnim kritikom v iskanju avtentičnosti v nos, je tisto, kar tudi BBC-jevimi *blockbusterjem* vdihuje celo paleto užitkov. Če pogledamo skozi lečo dramaturških kriterijev, je BBC-jev naravoslovni dokumentarec največji tekmelec Hollywooda na področju eksaktne pripovedi, obvladovanja različnih žanrov, čustvenega nagovora gledalca, krogotoka smeha in solz.

Obstajajo še drugi konkretni razlogi, zaradi katerih je treba to formo ceniti:

1. Glas v *offu* je fosil izginjajoče vrste gentlemanov

David Attenborough je eden izmed najprepoznavnejših glasov televizije. V mislih na teorijo o akuzmatičnem glasu

Michela Chiona lahko rečemo, da ima kot sleherni glas brez telesa silovito moč nad podobo. Glasu v *offu* po definiciji ni težko očitati tendencioznosti, kratenja prostora za gledalčevo svobodno refleksijo, drže vsenavzočnosti – in če je moški, nadaljevanja patriarhalne dominacije.² Toda pri Attenboroughvem pripovedovalskem slogu se nekaj izmika takšnemu predalčkanju. Mar njegov glas, nasprotno, ne spodkopava pričakovanj, ki jih imamo o avtoritarnosti glasu? Slišati je, kakor da preigrava razne čustvene registre, da je prej razumevač kot grob, da se nikakor ne omejuje le na eno, ortodoksno tonaliteto. David Attenborough zveni kot prijazen dedek, ki vnukom potrpežljivo razpreda o življenju v naravi, in prisiljeno bi ga bilo obtožiti ukazovalnosti, kvečjemu starikave galantnosti. Z značilnim pol-šepetom in brezhibno izgovorjavo kljubuje današnjim medijskim tekmam v glasnosti in kakofoniji. V televizijskem *line-upu* ga zlahka prepoznamo kot gentlemana med divjaki. Kakor severni medvedi, za katerimi v serijah pogosto žaluje, je eden redkih specimеноv vrste, ki je na robu izumrtja.

2. Nasilje in etika reza

V mnogih primerih naravoslovni dokumentarci prehajajo v zvrst *slasherja*: kadar nasilju v naravi namenjajo posebno pozornost, po funkciji pogosto spominjajo na gladiatorske igre v starem Rimu. BBC se, pogosteje kot ne, izogiba neposrednim posnetkom živalskih transgresij in situacijam, ki vzbujajo nelagodje, denimo živalskim posilstvom, mučnim lovom in prolongiranim bitkam za preživetje. Je to, kot jim nekateri očitajo, lažniva reprezentacija, ki zastira resnico narave? Nisem naravoslovka, a sklepam, da je v naravi več praznega teka, spodletelega seksa in klavnih pretefov, kakor pa dramaturško izpiljenih bitk na življenje in smrt – pa tudi če bi bilo teh na pretek, za to, da se človek zaveda (krutosti) boja za preživetje, ni nujno, da ga mora z lastnimi očmi dejansko videti.

Človek je povsem sposoben sklepati in celo bolj kot neposredna reprezentacija stvari mu do živega lahko pride eliptični pristop, če je ta dobro izpeljan. Izogibanje nasilju, spolnosti, smrti, oziroma to, da jih z rezi zelo omejijo, predrugačijo, ne pomeni, da jih zanikajo ali se »delajo fine« (čeprav bi slog posrednosti lahko navezali na tradicijo

1 Na primer: Emma Marris, »The Nature You See In Documentaries Is Beautiful And False«, *The Atlantic*, 12. 4. 2021, dostop 20. oktober 2021 na <https://www.theatlantic.com/culture/archive/2021/04/problem-nature-documentaries/618553/>.

2 Julia Dixon Evans, »Why it's a man's voice you hear narrating Our Planet's splendor and decay«, *Independent*, 16. 4. 2019, dostop 19. 10. 2021 na <https://www.avclub.com/why-it-s-a-man-s-voice-you-hear-narrating-our-planet-s-1834056126>.

Náš planet (2019)

vljudnosti, ki je od začetka 18. stoletja močno vplivala na vso britansko kulturo). Pomeni le, da jih ozavestijo na drugačen način, ki je bolj zanimiv od naslajanja nad mesenostjo stvari same na sebi. Te serije kultivirajo subtilen okus za dramo, ki ni očitna na prvi pogled. Namesto klanja – izjemni paritveni plesi novogvinejskih rajskih ptic.

3. Duhovitost in domiselnost naracije sta vrednoti sami na sebi

Stalnica v dramaturgiji BBC-jevih serij je komični geg. Z vsem spoštovanjem do živali je treba priznati, da nekatere pri človeku vzbujajo smeh. Živalska vedenja pogosto kar malo preveč spominjajo na človeška, in to prav na tista, ki jih imamo za tradicionalno komična, na primer domišljavost, prepirljivost, klepetavost ... Kot je v *Eseju o smehu* dokazoval Henri Bergson: nepričakovano podvajanje je osnovna situacija komedij. Bergsonova razlaga gre v smeri tega, da se stvari v naravi (pri čemer je meril zlasti na ljudi in družbo) ne bi smele ponavljati. »To ni več življenje, to je avtomatizem, ki se je ugnezdil v življenje in ga posnema. To je komičnost.«³

BBC je iz žrtvovanja znanstvene objektivnosti in filmskega realizma v imenu dobrine, ki bi ji lahko rekli komični duh, napravil svoj avtorski podpis. Komični duh, s katerim pristopa k subjektom filma, zlasti k živalskemu kraljestvu, odraža tudi zavedanje, da smo ljudje v nenehnem zamiku z naravo, da v nasprotju z naravo nekaj pri nas šepa in da je to hkrati vir ugodja in nesreče, vedoželjnosti in zavedanja, da sveta ni moč dokončno zapopasti. Duhovitost nedvomno ni znanstvena metoda, a je prva med človeškimi prispevki k naravi, ki jih je vredno ubraniti pred izumrtjem. Konec koncev so dokumentarci kreacije ljudi in ne zombijev.

4. Znanstvena odkritja so nepopolna brez odkritij duha

V *Sinjem planetu II*, ki obravnava zemeljske vode in onesnaževanje z mikroplastiko, je izjemna sekvenca, ki nas opomni na slabo znani register narave: njen zvok oziroma »glasbo«. Zvok narave je pričakovano kaotičen in pripovedovalec koralne grebene, ki so najglasnejši deli oceana, predstavi kot »podvodni Babilon«. Z večsmernimi hidrofoni je naenkrat moč razlikovati med niansami kaosa (gre za opevanje tehnologije, ki smo jo že omenjali kot del BBC-jeve pompozne pripovedi). S pomočjo tehnologije lahko človeško uho registrira vzorce, strukture, kot so melodije in jeziki. Pripovedovalec

nato interpretira ocean kot »veliko glasbilo«, polno pesmi, šumov, krikov, ropotanja, različnih jezikov in abeced.

Kaj v domnevno znanstvenem besedilu o morju delajo pesniške figure in metafore? Zdi se, da jezikovni in drugi formalni okraski ne zastirajo glavnega sporočila odkritja, da morje valovi v lastni zgodovini glasbe in lingvistike, temveč ga še intenzivirajo. Dobra metafora prejemnika prežame z estetskim in epistemološkim ugodjem, kakršnega realistični pristop ne premore, vsaj ne v tolikšni silovitosti. Lahko bi rekli, da znanstveno odkritje ne bi bilo zanimivo brez pesnika, ki ga osmisli.

***

Človek svojega duha težko pusti na pragu naravnega sveta. Brez vzgiba, da stvarnost nadgradi s fikcijo, da naravi vdihne šarm s šalo, poezijo in stilom, bi bil dokumentarni pristop k naravi izropan vsega užitka, nemara celo prav tistega bistva, ki ga v naravi iščemo, kadar jo tako vneto raziskujemo. Še drugače, človek v naravo ne posega le z onesnaževanjem, temveč tudi z mišljenjem in kreacijo – in nemara je to tudi zelo ekološki odgovor duha na podnebno krizo.

3 Henri Bergson, *Esej o smehu* (Ljubljana: Slovenska matica, 1977), str. 27.